

Εισαγωγή

Ένα βιβλίο-εργαλείο για να κατανοήσουμε τον κόσμο μας

Το βιβλίο του Δημήτρη Β. Πεπόνη που κρατάτε στα χέρια σας σκιαγραφεί το τέλος ενός κόσμου και τη διαμόρφωση της νέας πλανητικής τάξης: η αφορμή, η επικαιρότητα από την οποία εκκινεί είναι ο πόλεμος της Ουκρανίας και η κρίση της πανδημίας, όμως το τέλος το οποίο περιγράφει και αναλύει είναι ήκιστα επικαιρικό. Και οι βασικές συντεταγμένες της εποχής που αναδύεται ύστερα από αυτό το τέλος και το διαδέχεται δεν υπακούν στους συνήθεις, «δημοσιογραφικούς» κανόνες της επικαιρότητας. Ουσιαστικά, το βιβλίο πραγματεύεται το κλείσιμο, την ολοκλήρωση και έκλειψη, τριών διαφορετικών και εν μέρει επάλληλων ιστορικών κύκλων:

- ενός κύκλου περίπου τριάντα ετών (~1991-2023): το τέλος της μεταψυχροπολεμικής –και αμερικανοκεντρικής– τάξης,
- ενός κύκλου περίπου ογδόντα ετών (~1945-δεκαετία 2020): το τέλος του μεταπολεμικού –και δυτικοκεντρικού ή ορθότερα βορειοκεντρικού– κόσμου,
- ενός κύκλου περίπου διακοσίων ετών, δύο αιώνων (αρχές 19ου-μέσα 21ου): την ολοκλήρωση μιας μεγάλης εποχής, αρχικά ευρωκεντρικής και στη συνέχεια δυτικοκεντρικής, ένα από τα χαρακτηριστικά της οποίας είναι η αγγλοσαξωνική πρωτοκαθεδρία – το τέλος της Εποχής της Μεγάλης Παρέκκλισης, όπως χαρακτηριστικά ονομάζεται εδώ.

Αν και ο τίτλος του βιβλίου προδιαθέτει τους αναγνώστες για ένα μελέτημα διεθνούς πολιτικής με στοιχεία ιστορίας, ή όπως έχουμε μάθει να λέμε «διεθνών σχέσεων», έχουμε συνηθίσει να αναφερόμαστε με τέτοιους όρους σε γλώσσες και αναλύσεις πιο επικαιρικού χαρα-

κτήρα¹ ή, αν θέλετε, δημοσιογραφικής υφής – και ας φέρουν τον μανδύα και τη σκευή της σχετικής επιστημοσύνης. Εδώ εκτίθεται ένα εγχείρημα με αξιώσεις συνολικότερης και βαθύτερης ιχνηλάτησης των συντεταγμένων του κόσμου στον οποίο ζούμε και συνεκδοχικά του κόσμου που σταδιακά, αλλά με ιδιαίτερα εμφανή τα σημάδια του, αναδύεται. Ένα πιο «ευρύ» εργαλείο για την κατανόηση του κόσμου μας.

Προτού ξεκινήσουμε με την *αφορμή* του πολέμου της Ουκρανίας, το βιβλίο δίνει από τις αφετηριακές σελίδες μια πρόγευση της «μεγάλης εικόνας», ένα συνοπτικό περίγραμμα των στοιχείων και, όπως αναφέραμε, των *συντεταγμένων* ενός αναδυόμενου κόσμου. Προχωρούμε στη μελέτη μιας *προϋπόθεσης* για να κατανοήσουμε τη φύση και τα διακυβεύματα αυτού που φαινομενικά άρχισε το 2022 στην ευρωπαϊκή ήπειρο με το ξέσπασμα του πολέμου της Ουκρανίας, δηλαδή μια αναδίφηση στους παγκόσμιους πολέμους που προηγήθηκαν κατά τον 20ό αιώνα: στον Μεγάλο Πόλεμο (Α΄ ΠΠ) και στη συνέχεια του (Β΄ ΠΠ), στις στρεβλώσεις της ιστοριογραφίας τους, στα ζωτικά τους μέτωπα και στο εισέτι *ανεπίλυτο* αυτών. Σύντομα, η μελέτη των αιτιών και των κεντρικών διακυβευμάτων του πολέμου της Ουκρανίας δίνει τη θέση της στην ανατομία κεντρικών ζητουμένων του ευρύτερου πεδίου, το οποίο εν πολλοίς εκφεύγει από αυτό καθαυτό το έδαφος της ζητουμένων ευρύτερης πολιτικής γεωγραφίας, της φύσης του πολέμου, της ειρήνης και της αποτροπής, της θέσης και κατάστασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στρατηγικών διλημάτων, «Δύσης» και «Ανατολής», εργαλειακής ιστοριογραφίας, μελλοντικών ενδεχομένων. Αυτά καταλαμβάνουν το πρώτο μέρος του βιβλίου, το οποίο ακολουθείται, στο δεύτερο μέρος, από μια συνολικότερη διερεύνηση της πορείας προς την ολοκλήρωση της αμερικανικής ηγεμονικής περιόδου. Το τρίτο μέρος επιστρέφει σε στοιχεία και μοτίβα των προηγούμενων διερευνήσεων, αλλά από μια διαφορετική ματιά, φωτίζοντας, μεταξύ άλλων, ζητήματα

1. Σημείωση ενδεχομένως χρήσιμη: αν και το βιβλίο αυτό δεν έχει ως αντικείμενο την παρακολούθηση της επικαιρότητας, αλλά την ευρύτερη εικόνα, αξίζει να διευκρινιστεί ότι ολοκληρώθηκε στα τέλη Νοεμβρίου του 2022, κοινώς λαμβάνει υπόψη τα γεγονότα που έλαβαν χώρα μέχρι εκείνη την περίοδο.

πολιτικής γεωγραφίας,² υδάτινων πεδίων διασύνδεσης, δημογραφίας, ιδεολογιών, μακροδομών πέρα από την εκ-τυφλωτικά περιοριστική τυραννία της επικαιρότητας και της αναπηρίας που προκαλεί ο περιορισμός σε αυτήν σε κάθε εγχείρημα αναλυτικής σκέψης. Το βιβλίο ολοκληρώνεται, και κατά μία έννοια επιστεγάζεται, με μια επιλογική ανάγνωση των εξελίξεων της πανδημίας του COVID-19 και, κυρίως, των lockdowns (καραντίνες) αλλά και της χρήσης της τεχνολογίας σε αυτήν τη συνάφεια ως περαιτέρω ένδειξης της απαρχής ενός νέου ιστορικού κύκλου, συνεπικουρώντας τις προηγούμενες αναγνώσεις από διαφορετική σκοπιά και αφετηρία. Με έναν τρόπο, το βιβλίο στο σύνολό του αποτελεί μια διευρυμένη εκδοχή του σημειώματος με το οποίο κλείνει: ένα χρονολόγιο που ίσως έγραφε ένας μελετητής και ερευνητής της εποχής μας από ένα πιθανό μέλλον.

Αντί να «διαλέξει πλευρά» στα κάθε είδους διχοτομικά διλήμματα της εποχής, στις κάθε είδους πολώσεις, γόνιμες σε φαντασιώσεις ισχύος, το βιβλίο προϋποθέτει την κατάδειξη της ψευδούς φύσης των συγκεκριμένων εν χρήσει διπόλων – από το «Δύση και Ανατολή» ή το «Δύση και οι υπόλοιποι» (The West and the rest), το «φιλελεύθεροι εναντίον μη φιλελευθέρων» και το «δημοκρατίες εναντίον αυταρχιών» μέχρι το «πρόοδος - συντήρηση» και το «παρελθόν - μέλλον», όπως τουλάχιστον το έχουμε μάθει στο πλαίσιο συγκεκριμένων ιστοριογραφικών σχημάτων. Υπονομεύει το ίδιο το υπόβαθρο των διχοτομήσεων με τις οποίες έχουμε μάθει (διόρθωση: μας έχουν μάθει) να δομούμε τη σκέψη μας, οδηγούμενοι σε συμπεράσματα ερήμην μας μέσω ενός αυτόματου πιλότου. Διότι, όπως διαγιγνώσκαμε κατά την ίδρυση του μέτα, τα παλιά εργαλεία έχουν σπάσει· οι παλιοί κανόνες απλώς δεν ισχύουν πλέον. Ως προς αυτό, πρόκειται για ένα επικίνδυνο ανάγνωσμα.

2. Μια σημείωση εν είδει οδηγίας χρήσης: όσον αφορά τις συχνές αναφορές στην (πολιτική) γεωγραφία, προβληματιστήκαμε ως προς το αν πρέπει να γειμίσουμε το βιβλίο με χάρτες κάθε φορά που αναλύεται κάποιο ζήτημα γεωγραφικής φύσεως ή αν είναι προτιμότερο να προτρέψουμε τους αναγνώστες να ανατρέξουν σε οποιονδήποτε χάρτη ή αντίστοιχη ευχερώς προσβάσιμη διαδικτυακή εφαρμογή, προκειμένου να αποτυπωθούν σε εικόνα τα αναλυόμενα και να γίνουν καλύτερα κατανοητά. Για λόγους λειτουργικότητας προκρίναμε το δεύτερο.

Το βιβλίο αυτό κυκλοφορεί στην εκδοτική σειρά του μέτα, του Κέντρου Μετακαπιταλιστικού Πολιτισμού, στις Εκδόσεις Τόπος. Ο Δημήτρης Β. Πεπόνης συνεργάζεται με τον ερευνητικό τομέα του μέτα από το 2021, με κύριο καρπό της συνεργασίας το παρόν πόνημα, που συνεπιμεληθήκαμε με τον Στέφανο Ρέππα – τον οποίο και ευχαριστώ εκ μέσης της καρδιάς από αυτές τις σελίδες. Να σημειωθούν εδώ οι οφειλόμενες ευχαριστίες στον Δημήτρη Τσιρίμπα, ο οποίος συνεισέφερε καίρια κατά τον τελικό έλεγχο του βιβλίου. Ήδη από τον τίτλο του, το μέτα - Κέντρο Μετακαπιταλιστικού Πολιτισμού σηματοδοτεί την αξίωση και τη στοχοθεσία ενασχόλησης με ένα εύρος εποχής που μετριέται σε αιώνες (τους αιώνες του καπιταλισμού εν προκειμένω) και με αυτό που τη διαδέχεται και εκκρεμεί· αναφερόμενο στον μετακαπιταλισμό, δηλαδή στα μετά-τον-καπιταλισμό, το μέτα διανοίγει τη διερώτηση για μια περίοδο που μάλλον εκφεύγει των ορίων, της εμβέλειας και του ορίζοντα των συνήθων λόγων περί του πολιτικού. Συγκεκριμένα, στο εισαγωγικό κείμενο του ερευνητικού τομέα του μέτα, το οποίο προτάσσεται στις εκδόσεις της παρούσας σειράς του Τόπου, αναφέρεται:

Έχει σημειωθεί ότι είναι ευκολότερο να φανταστεί κάποιος το τέλος του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού – παρατήρηση που συνιστά επίκληση στην ανάγκη για σοβαρό αναστοχασμό γύρω από το τέλος της υπάρχουσας τάξης και τη μετάβαση σε έναν μετακαπιταλιστικό τρόπο ζωής. Όμως το μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας αποτελεί μόνο μία από τις πτυχές του μετακαπιταλισμού. Εντέλει, μπορεί ο ίδιος ο καπιταλισμός να είναι εκ πρώτης όψεως ένα οικονομικό σύστημα, αλλά έχει εξελιχτεί σε μια ολιστική πολιτική, πολιτισμική, ανθρωπολογική και διεθνή τάξη. Ο μετακαπιταλισμός, με όποιον τρόπο κι αν εξελιχτεί, δεν είναι απλώς μια τροποποίηση ενός οικονομικού συστήματος, αλλά εκ των πραγμάτων ένα νέο πολιτικό, πολιτισμικό, ανθρωπολογικό, πολιτισμικό παράδειγμα – μια νέα εποχή. Δυστοπική, ουτοπική ή οτιδήποτε ανάμεσα σε αυτά τα δύο. Και οι αναταράξεις στη σταδιακή μετάβαση

είναι ήδη μπροστά στα μάτια όλων. Η ολιγαρχική παρακμή της φιλελεύθερης δημοκρατίας γεννά αναρίθμητες παραλλαγές αυταρχικών τάσεων· η αλυσίδα τροφοδοσίας θυσιών στον παγκόσμιο Μινώταυρο αντιμετωπίζει όλο και νεότερα εμπόδια· νέες προσδοκίες για χειραφέτηση αρθρώνονται· το χάσμα ανάμεσα σε μεγα-πόλεις και επαρχίες εγκυμονεί σιωπηρούς, ψυχρούς εμφυλίους· η ανάδυση ενός μη-αγγλόφωνου, μη-ατλαντικού, μη-φιλελεύθερου, μη-δικομματικού κράτους στη μεγαλύτερη οικονομία του πλανήτη είναι προ των πυλών, ανατρέποντας μια τάξη δύο αιώνων. Οι αλλαγές στην παγκόσμια δημογραφία και γεωπολιτική είναι ιλιγγιώδεις· η κλιματική αλλαγή απειλεί την ίδια μας την ύπαρξη. Μεταμορφώσεις γιγάντιων διαστάσεων ανασχηματίζουν ριζικά τον κόσμο μπροστά στα μάτια μας.

Αν και οι αναλύσεις, έννοιες και εστιάσεις του παρόντος πονήματος του Δημήτρη Β. Πεπόνη δεν ακολουθούν αναγκαστικά κατά πόδας τη συγκεκριμένη εκδοχή της ευρύτερης ματιάς που αναφέρεται στην παραπάνω μάλλον ενδεικτική και δειγματοληπτική διάγνωση, αλλά χαράσσουν τον δικό τους δρόμο, επικεντρωνόμενες πρωτίστως στις αιτίες και προϋποθέσεις των επιτελούμενων κολοσσιαίων αλλαγών στη διεθνή πολιτική, και όχι μόνον, θα καταστεί μάλλον εμφανές στους αναγνώστες πως το εδώ μελέτημα αποτελεί μια ευμεγεθέστατη ψηφίδα απολύτως απαραίτητη για οποιοδήποτε εγχείρημα με το παραπάνω εύρος στοχοθεσίας και αναλυτικής ματιάς. Σε αυτό το πλαίσιο οι επιμελητές εκφράζουμε τη βεβαιότητά μας πως κρατάτε στα χέρια σας ένα βιβλίο πραγματικά πολύτιμο: ένα εργαλείο για να κατανοήσουμε τον κόσμο μας το οποίο, αν μη τι άλλο, έλειπε από την ελληνική δημόσια σφαίρα και συζήτηση – και του οποίου η καίρια φύση θα εκδιπλώνεται και θα φανερώνεται συν τω χρόνω, πέρα από τους περιστρεφόμενους μαγικούς καθρέφτες της επικαιρότητας.

Σωτήρης Μητραλέξης,
δρ πολιτικής επιστήμης και διεθνών σχέσεων,
ερευνητικός διευθυντής του μέτα

1.

Περιγραμμά ενός αναδυόμενου κόσμου

Σε τι κόσμο θα ζήσουμε; Ποια εποχή ανατέλλει μπροστά μας;

Για να κατανοήσουμε την κλίμακα των αλλαγών πέρα από τη ροή της επικαιρότητας, αξίζει να εστιάσουμε σε μια σειρά από τάσεις και μεταβολές. Σίγουρα, ο κόσμος που διαμορφώνεται θα είναι αστικοποιημένος σε πρωτοφανή κλίμακα, καθώς για πρώτη φορά στην ιστορία περισσότεροι άνθρωποι ζουν σε πόλεις παρά στην ύπαιθρο. Στις αρχές του 19ου αιώνα το ποσοστό του ανθρώπινου πληθυσμού που κατοικούσε σε πόλεις δεν ξεπερνούσε το 5-10% του συνόλου. Στις αρχές του 21ου αιώνα περισσότεροι από τους μισούς ανθρώπους ζουν σε πόλεις, μεγαλουπόλεις και μητροπολιτικά κέντρα. Περίπου το 55% του παγκόσμιου ανθρώπινου πληθυσμού είναι αστικοποιημένο, ενώ το υπόλοιπο 45% ζει στην ύπαιθρο. Με βάση στοιχεία έκθεσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών,¹ το έτος 2018 περίπου το 26,5% των ανθρώπων στον πλανήτη κατοικούσε σε πόλεις με πληθυσμό μικρότερο των 500.000, το 5,5% σε πόλεις από 500.000 έως 1 εκατ. κατοίκους, το 12% σε μητροπολιτικά κέντρα όπου ο πληθυσμός κυμαινόταν μεταξύ 1 και 5 εκατ., το 4,5% σε αστικές μεγα-περιοχές 5-10 εκατ. κατοίκων, ενώ περίπου το 7% σε παγκόσμιες μεγαπόλεις, τις λεγόμενες megacities, με πληθυσμό άνω των 10 εκατ. Το υπόλοιπο 45% κατοικούσε στην ύπαιθρο και το συγκεκριμένο ποσοστό αναμένεται να πέσει στο 40% μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2020. Παράλληλα, οι αστικοποιημένοι πληθυσμοί εκτός του βορειοατλαντικού χώρου, Ευρώπης και Βόρειας Αμερικής, αποκτούν μεγαλύτερη κεντρικότητα και βαρύτητα, καθώς κατά την εικοσιπενταετία 1990-2015 ο απόλυτος αριθμός των ανθρώπων που μετακινήθηκε προς αστικά κέντρα στην Ασία εκτιμήθηκε σε 1,1 δισ., ενώ την ίδια χρονική περίοδο ο πληθυσμός της Αφρικής που αστικοποιήθηκε διπλασιάστηκε.²

1. United Nations, *The World's Cities in 2018: Data Booklet*, https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/urbanization/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf.

2. European Commission, «Growth of Asia and Africa urban population», https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/continuing-urbanisation/growth-asia-africa-urban-population_en.

Θα είναι μια εποχή που θα χαρακτηριστεί από την πτώση της Ευρώπης από τη θέση της δεύτερης πολυπληθέστερης ηπείρου στον πλανήτη στην τρίτη, καθώς για πρώτη φορά στη γνωστή σε εμάς καταγεγραμμένη ανθρώπινη ιστορία, εδώ και περίπου δύο δεκαετίες, ο πληθυσμός της Αφρικής έχει ξεπεράσει τον αντίστοιχο της Ευρώπης. Λίγα έτη μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου, το 1950, τέσσερις από τις δέκα πολυπληθέστερες χώρες βρίσκονταν στην ευρωπαϊκή ήπειρο (σοβιετική Ρωσία, Δυτική και Ανατολική Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο και Ιταλία), ενώ στις πρώτες είκοσι συναντούσαμε οκτώ χώρες από την Ευρώπη. Το 2015 είχε απομείνει μόνο ένα κράτος στα δέκα πολυπληθέστερα, η Ρωσική Ομοσπονδία, ενώ στις προσεχείς δεκαετίες δεν θα υπάρχει κανένα ευρωπαϊκό στα είκοσι πολυπληθέστερα του πλανήτη (εξαιρουμένης της Ρωσίας). Το 1950 η Τουρκία, η Αίγυπτος και το Ιράν είχαν αθροιστικά μικρότερο πληθυσμό από ό,τι η Γερμανία. Σήμερα η Αίγυπτος έχει οριακά μεγαλύτερο πληθυσμό από τη Γερμανία και την Ολλανδία μαζί, ενώ η Νιγηρία προσεγγίζει τον πληθυσμό των τριών μεγαλύτερων και κεντρικότερων κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αθροιστικά, της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας.

Η εργατική δύναμη στα αναπτυγμένα κράτη του λεγόμενου Παγκόσμιου Βορρά γερνάει, συρρικνώνεται και αποφιλώνεται, με εξαίρεση τις ΗΠΑ, οι οποίες όμως αντιμετωπίζουν διαφορετικά προβλήματα, που έχουν αρχίσει ήδη να διαφαίνονται στον ορίζοντα και δεν είναι άσχετα με τις μεταβολές οι οποίες λαμβάνουν χώρα στη σχέση δημογραφικής δομής και κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων. Στις υπόλοιπες χώρες η δημογραφική γήρανση εκ των άνω (αύξηση του προσδόκιμου ζωής) και η δημογραφική γήρανση από τα κάτω (μείωση του αριθμού των γεννήσεων), σε συνδυασμό με τη στασιμότητα ή ακόμη και τη μείωση του συνολικού πληθυσμού των κρατών, τη μεταβολή του λόγου των εργαζομένων προς τους συνταξιούχους, τη συρρίκνωση του πλήθους των ανθρώπων εργάσιμης ηλικίας και του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, θα ενισχύσουν τις πιέσεις που θα δεχτούν τα πολιτικά συστήματα και το κοινωνικό κράτος στο εσωτερικό των χωρών του Παγκόσμιου Βορρά. Δεν θα εξετάσουμε εδώ επιχειρήματα περί επανασυγκέντρωσης της οικονομικής δραστηριότητας σε συγκεκριμένα αναπτυγμένα κέντρα, ούτε τις επιπτώσεις που επιφέρει η τεχνολογία στην ανθρώπινη εργασία, οι οποίες επιταχύνθηκαν με τα μέτρα εγκλεισμού και περιορισμού

των μετακινήσεων κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, όπως θα συμβεί στο επιλογικό μέρος του βιβλίου.

Έχοντας πάντα κατά νου πως οι ήπειροι αποτελούν κατηγορίες πολιτισμικά και πολιτικά οριζόμενες ανάλογα με τις ιστορικές συνθήκες και τις πολιτικές ανάγκες κάθε εποχής –χαρακτηριστικό παράδειγμα η «Ευρώπη» ως έννοια με πολλαπλές επανανοηματοδοτήσεις–, μπορούμε να επιστημόνουμε τα εξής: περίπου το 60% των ανθρώπων κατοικεί στην εξαιρετικά διευρυμένη έννοια/ήπειρο που ονομάζουμε «Ασία», το 17% στην Αφρική, το 9,5% στην Ευρώπη, με τα πολιτικά όριά της να είναι ευμετάβλητα, το 8,5% στη Λατινική Αμερική, ενώ λιγότερο από το 5% του παγκόσμιου ανθρώπινου πληθυσμού κατοικεί στη Βόρεια Αμερική· συνολικά ένα ποσοστό 13,5% κατοικεί στην ήπειρο της Αμερικής (Νότια και Βόρεια), η οποία είναι περιφερειακή ως προς την Παγκόσμια Ήπειρο της Αφροευρασίας.³ Από άποψη δημογραφικής δομής, η πλανητική νεολαία είναι αφρικανική, οι μεσήλικοι είναι στην κυριολεξία και με όλη την αυθεντική σημασία του όρου «παγκόσμιοι» –από όλα τα μήκη και πλάτη της Γης–, ενώ τα γηρατεία ή η γεροντοκρατία του πλανήτη είναι πρωτίστως και κυρίως ευρωπαϊκά· η πιο γηρασμένη κρατική κοινωνία είναι η ιαπωνική, με τη γερμανική, την ιταλική και την πλειονότητα των ευρωπαϊκών κοινωνιών να ακολουθούν κατά πόδας.

Μεταβάλλονται επίσης οι ποιότητες, η σύνθεση και πιθανόν οι σχέσεις μεταξύ των αντιπροσωπευτικών συστημάτων και των δημοκρατιών. Η Ινδονησία λ.χ., με μια εξαιρετικά πολύπλοκη πολιτειακή δομή και λεπτές ισορροπίες στο εσωτερικό της, αποτελεί το μεγαλύτερο νησιωτικό έθνος και το τέταρτο πολυπληθέστερο κράτος, την πρώτη μουσουλμανική και την τρίτη μεγαλύτερη δημοκρατία στον πλανήτη πίσω από τις ΗΠΑ και την Ινδία. Με την προηγούμενη παρατήρηση δεν επιστημαίνεται τόσο η άρτια ή μη λειτουργία ενός δημοκρατικού συστήματος όσο η πιθανότητα –και για εμάς βεβαιότητα– να υπάρξουν στο μέλλον πολλαπλών ειδών δημοκρατίες πέραν της «δυτικής» ή φιλελεύθερης, εντελώς ανομοιογενείς και διαφοροποιημένες μεταξύ τους ως προς τον χαρακτήρα, τις αξίες και τις στοχεύσεις τους.

3. Βλ. περισσότερα για το θέμα στα υποκεφάλαια «Για την ψευδαίσθηση του “μονοπολισμού” και της παγκόσμιας ηγεμονίας και την πραγματικότητα των περιφερειακών ηγεμονιών», «Στρατηγικά διλήμματα: τάξη ή κράτος» και «Κράτος, ιστορικά πρωτογενείς περιοχές και το κέντρο της Παγκόσμιας Ηπείρου».

Εφόσον κατά τη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας η Κίνα καταστεί η μεγαλύτερη οικονομία στον πλανήτη και με ονομαστικούς όρους (*nominal*), διότι με όρους ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης (PPP, *purchasing power parity*) είναι η μεγαλύτερη οικονομία εδώ και τουλάχιστον μία πενταετία, ενώ αποτελεί και το μεγαλύτερο εμπορικό έθνος, αυτή θα είναι η πρώτη φορά, είτε από την εποχή του Γεωργίου Γ' (1760-1820), πρώτου βασιλιά του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιρλανδίας είτε από την εποχή της βασίλισσας Βικτωρίας (1837-1901), βασίλισσας του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιρλανδίας και αυτοκράτειρας των Ινδιών, που ένα μη ατλαντικό, μη αγγλόφωνο, μη φιλελεύθερο και μη δικομματικό κράτος θα αποτελέσει τη μεγαλύτερη οικονομία στον πλανήτη. Κάτι τέτοιο δεν έγινε κατορθωτό ούτε από τα γερμανικά Ράιχ στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα ούτε από τη Σοβιετική Ένωση στο δεύτερο. Οι κριτικές προς το κυριότερο μακροοικονομικό μέγεθος, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), δεν αναιρούν την αξία του ως γενικού μεγέθους ανάδειξης μεταβολών, κατευθύνσεων και τάσεων μακράς διάρκειας – με τον τρόπο που εξετάζεται εδώ, δηλαδή ως σχέση μεταξύ κρατών εις βάθος χρόνου και εστιάζοντας στο διεθνές εκτόπισμα των οικονομιών τους.

Το 1980 το οικονομικό μερίδιο των ΗΠΑ ως ποσοστό επί της παγκόσμιας οικονομίας με όρους αγοραστικής δύναμης, δηλαδή ΑΕΠ με βάση το μερίδιο PPP επί του παγκόσμιου συνόλου, ήταν περίπου 22% και της Κίνας λιγότερο από 3%. Σύμφωνα με στοιχεία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ),⁴ το 2017 τα αντίστοιχα ποσοστά είχαν μεταβληθεί σε 15,3% για τις ΗΠΑ και 18,2% για την Κίνα. Με ονομαστικούς όρους, οι ΗΠΑ θα παραμείνουν η μεγαλύτερη οικονομία στον πλανήτη περίπου για ακόμη μία δεκαετία, μέχρι τις αρχές του 2030, οπότε αναμένεται η κινεζική οικονομία να ξεπεράσει την αμερικανική και με ονομαστικούς όρους, ενώ το ίδιο εκτιμάται πως θα συμβεί με την ινδική μέχρι τα μέσα του τρέχοντος αιώνα.

Όλα τα προηγούμενα αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα τάσεων μακράς διάρκειας και μεταβολών από συγκεκριμένα πεδία –της αστικοποίησης, της δημογραφίας, της εργασίας, της δημοκρατίας και της οικονομίας– και φαντάζουν συγκλονιστικά. Ωστόσο, δεν παρατηρούνται

4. International Monetary Fund, «World Economic Outlook (WEO) database», <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending>.

μονάχα πρωτοφανείς μεταβολές και τομές της ανθρώπινης ιστορίας αλλά και επιστροφές σε ιστορικές κανονικότητες ή ομαλότητες με την ολοκλήρωση πολιτικών και οικονομικών κύκλων που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ιστορικές ανωμαλίες, εκτροπές ή παρεκκλίσεις.⁵

Όλες οι ιστορικές παρεκκλίσεις, εκτροπές και μη ομαλότητες κάποια στιγμή φτάνουν στο φυσικό τους πολιτικό τέλος – και τούτη είναι μια αλήθεια η οποία θα πρέπει να γίνει βαθιά κατανοητή σε έναν κόσμο που δύνει και στην αρχή μιας εποχής που ανατέλλει.

Από τον 1ο αιώνα μ.Χ. μέχρι τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου (1790-1820), επί δεκαοκτώ αιώνες, οι μεγαλύτερες οικονομίες στον πλανήτη βρισκόνταν παραδοσιακά στις περιοχές ανάμεσα στον Μακρύ (Yangtze) και στον Κίτρινο (Huang He) ποταμό, δηλαδή στην Κίνα και στην ινδική υποήπειρο. Μόνο κατά τους δύο με τρεις τελευταίους αιώνες κατέστη δυνατό η σχεδόν φυσική –υπό την έννοια της μακράς διάρκειας– αυτή ιστορική οικονομική τάξη να μεταβληθεί, με την άνοδο της Δυτικής Ευρώπης αρχικά και της Βόρειας Αμερικής αργότερα.⁶

5. Αν επιχειρούσαμε να συμπυκνώσουμε, σε ένα παράδειγμα, κόσμους και ιστορικές παρεκκλίσεις που χάνονται μαζί με ιστορικές κανονικότητες και κόσμους και επιστρέφουν, συνέχειες και ασυνέχειες μεταξύ εποχών, τότε η επόμενη παρατήρηση θα μπορούσε να φανεί διαφωτιστική. Προς τα μέσα του 16ου αιώνα, περίπου την περίοδο της Συνθήκης της Αμάσειας (1555 μ.Χ.), η οποία αφορούσε τον ανταγωνισμό Οθωμανών και Σαφαβιδών στη Μεσοποταμία και στον Καύκασο (χωρισμός σημερινής Γεωργίας, Αρμενίας, Κουρδιστάν), οι Οθωμανοί, πέρα από το αυτοκρατορικό Ιράν, ανταγωνίζονταν, εν πολλοίς ανεπιτυχώς, και το βασίλειο της Πορτογαλίας για την κυριαρχία στην ευρύτερη θαλάσσια περιοχή ανάμεσα στην Ερυθρά Θάλασσα και στο Κέρας της Αφρικής, στον Περσικό Κόλπο και στον Ινδικό Ωκεανό. Από τη μία πλευρά ένας κόσμος επιστρέφει, καθώς παρατηρούμε την Τουρκία ξανά στην ευρύτερη περιοχή μέσω του Κατάρ, της Σομαλίας και του Σουδάν (Sawakin) και από την άλλη ένας κόσμος χάνεται αλλάζοντας ριζικά, καθώς η Πορτογαλία δεν πρόκειται να επιστρέψει στη συγκεκριμένη περιοχή ως υποκείμενο παγκόσμιας ιστορίας, όπως συνέβη πριν από πέντε αιώνες. Μάλιστα, αν κάποιο κράτος καταστήσει αισθητή την παρουσία του τις επόμενες δεκαετίες στη συγκεκριμένη περιοχή, πιθανότερο είναι να πρόκειται για την πρώην αποικία της Πορτογαλίας, τη Βραζιλία, που βρισκόταν στην απώτατη περιφέρεια της αυτοκρατορίας, παρά για το σημερινό πορτογαλικό κράτος, που βρίσκεται κοντά στο ευρωπαϊκό κέντρο. Μέσω του προηγούμενου παραδείγματος, γίνεται φανερό και η αντιστροφή της σχέσης κέντρου - περιφέρειας στην εποχή και στον κόσμο που αναδύεται. Αντίστοιχα ισχύουν για τις σχέσεις περιοχών και κρατών όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και η ινδική υποήπειρος, οι Κάτω Χώρες και το Μαλαϊκό-Ινδοαυστραλιανό Αρχιπέλαγος, η Ισπανία και το Μεξικό κ.ο.κ.

6. Βλ. [IRAHSS 2017] *The Three Global Revolutions by Kishore Mahbubani*, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=snrjq9aVXQI>.

Αυτός ο ιστορικός κύκλος σταδιακά φτάνει στην ολοκλήρωσή του. Είναι μάταιο να πιστεύει κάποιος πως αυτή η πορεία, δηλαδή η ολοκλήρωση μιας ιστορικής περιόδου που θα μπορούσε να ονομαστεί *Εποχή της Μεγάλης Παρέκκλισης*, η οποία γέννησε την αρχικά ευρωκεντρική και μετέπειτα δυτικοκεντρική ιδεολογία, ιστοριογραφία και ερμηνευτική, θα μπορούσε να αποτραπεί και να αντιστραφεί με πόλεμο, σταθμίζοντας μάλιστα το αδιανόητο κόστος μιας τέτοιας περίπτωσης για την ανθρώπινη ύπαρξη, σε μια εποχή υποβάθμισης, κρίσης και κινδύνου κατάρρευσης ολόκληρων οικοσυστημάτων ή ανατροπών των ισορροπιών τους. Ακόμη όμως και στην απευκταία περίπτωση ενός μεγάλου πολέμου τα επίδικα και τα νοήματα της εποχής μας υπερβαίνουν κατά πολύ τον ανταγωνισμό δύο γιγάντιων κρατών όπως οι ΗΠΑ και η Κίνα –πόσο μάλλον οι ΗΠΑ και η Ρωσία–, μέσω του οποίου επιχειρείται να αλλοιωθούν ιστορικά νοήματα και να παραπλανηθούν ή να χειραγωγηθούν πολιτικές συνειδήσεις.

Ο κόσμος μας αλλάζει θεμελιωδώς. Μέσα από πρωτοφανείς τομές και ασυνέχειες, αλλά την ίδια στιγμή και μέσα από ιστορικές συνέχειες και επιστροφές σε παλιές ιστορικές κανονικότητες και ισορροπίες, ασφαλώς υπό νέες διαμορφούμενες συνθήκες, με νέα κοινωνικά δεδομένα και πάνω σε μια νέα τεχνολογική βάση. Η εποχή μας φαντάζει ριζικά διαφορετική από όλες τις προηγούμενες, όμως η φύση των πραγμάτων παραμένει ίδια και μόνο τεχνητά και παροδικά είναι δυνατό να αλλοιωθεί.

Δεδομένης δε της επικαιρότητας του ζητήματος του πολέμου, καλούμαστε να εξετάσουμε τη φύση του ανατρέχοντας στο πρόσφατο ιστορικό παρελθόν: να επαναξιολογήσουμε τους μέχρι τώρα παγκόσμιους πολέμους πέρα από τις στρεβλώσεις της ιστοριογραφικής ανακατασκευής, προκειμένου να φανερώνονται και να αναδύονται τα νοήματα και οι κινήσεις των ιστορικών περιόδων ευκρινέστερα, εξάγοντας συμπεράσματα για το σήμερα – και το αύριο.

2.

Αφετηριακές επισημάνσεις για τους παγκόσμιους πολέμους

Ο Μεγάλος Πόλεμος,⁷ σε ό,τι αφορά την Ευρώπη, είναι ο σημαντικότερος και καθοριστικότερος του 20ού αιώνα και όχι ο λεγόμενος «Δεύτερος» Παγκόσμιος Πόλεμος, ο οποίος αποτελεί παράγωγο του. Η κεντρική γεωγραφία του Μεγάλου Πολέμου δεν είναι αυτή που ιστοριογραφικά υπερτονίζεται ή η επικέντρωση στην ιστοριογραφικά υπερτονισμένη γεωγραφία του παραπλανά ως προς τα νοήματα και τα επίδικα του πολέμου, τα οποία ακόμη και σήμερα, έπειτα από έναν αιώνα, εν πολλοίς δεν έχουν επιλυθεί.

Η ρίζα των δεινών των τελευταίων εκατό χρόνων για τις περιοχές που περιβάλλονται από –και γειτνιάζουν με– τον τριγωνικό άξονα Βαλτική Θάλασσα – Εύξεινος Πόντος – Περσικός Κόλπος, με κορυφή την Ανατολική Μεσόγειο, είναι η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων το 1919, το σύστημα και η τάξη των Βερσαλλιών καθώς και οι συναφείς συμφωνίες.⁸ Τα αποτελέσματα αυτής της «τάξης» τα έζησαν οι άνθρωποι, αρχικά την περίοδο του Μεσοπολέμου και έπειτα κατά τη διάρκεια του Β΄ ΠΠ, ενώ τα ζούμε ακόμη και σήμερα καθώς επανέρχονται με το πέρας του Ψυχρού Πολέμου, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια.

Προκειμένου να αναδυθούν διαυγέστερα τα πολιτικά και ιστορικά νοήματα του Μεγάλου Πολέμου, πρέπει να τον εντάξουμε σε ένα ευρύτερο ιστορικό συνεχές, το οποίο ξεκινά τουλάχιστον από την πρώτη και ολοκληρώνεται την τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα· τα έτη 1914-1918 αποτελούν μονάχα την κορύφωση αυτής της καθοριστικής περιόδου. Κατά αυτόν τον τρόπο το γεωγραφικό πλαίσιο διευρύνεται, παύει να είναι στενά ευρωκεντρικό και χώρες που εξαφανίζονται ή υποβαθμίζονται από την ιστοριογραφία του

7. Τον οποίο οι ΗΠΑ βάφτισαν «Πρώτο» Παγκόσμιο Πόλεμο.

8. Προφανώς, μια τέτοια θέση δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή από κράτη των οποίων η ίδρυση, η αναγνώριση ή η επέκταση εξαρτώνται από το προηγούμενο πλαίσιο, λ.χ. η Πολωνία.

χρονικά ορισμένου Α΄ ΠΠ εντάσσονται σε ένα ιστορικό συνεχές, ενώ φανερώνονται λησμονημένες συνάψεις και συσχετίσεις μεταξύ περιοχών:

- Μαρόκο (1905-1906 η πρώτη μαροκινή κρίση ή κρίση της Ταγγέρης, 1911 η κρίση του Αγκαντίρ/η δεύτερη μαροκινή κρίση, 1912 η συνθήκη μεταξύ Γαλλίας και Ισπανίας για το Μαρόκο, γαλλικό και ισπανικό προτεκτοράτο στο Μαρόκο, και 1911-1927 ο πόλεμος του Ριφ).
- Λιβύη (1911-1912 ο ιταλοτουρκικός πόλεμος, 1911-1932 το κίνημα αντίστασης της Λιβύης, 1923-1932 ο δεύτερος ιταλοσενουσιάνικος πόλεμος. Αν κάποιος επιθυμεί να κινηθεί πέρα από την περίοδο, τον κόσμο και την τάξη που εξετάζουμε εδώ, μπορεί να συνεχίσει και στα έτη 1934-1943 με την ιταλική Λιβύη και 1943-1951 με τη συμμαχική διοίκηση της Λιβύης).
- Ιράκ (1920 η εντολή για τη Μεσοποταμία και η ιρακινή εξέγερση κατά των Βρετανών/Μεγάλη Ιρακινή Επανάσταση).
- Συρία (1918 η Διοίκηση κατεχόμενου εχθρικού εδάφους/ΟΕΤΑ, 1919 το Αραβικό Βασίλειο της Συρίας, 1920 ο γαλλοσυριακός πόλεμος, ο Μείζων Λίβανος, η Πολιτεία του Χαλεπίου, 1922 η Συριακή Ομοσπονδία και 1923 η εντολή για τη Συρία και τον Λίβανο) και Ιορδανία (1918-1920 η Διοίκηση κατεχόμενου εχθρικού εδάφους/ΟΕΤΑ και 1921 το Εμιράτο της Υπεριορδανίας).
- Βέλγιο (1919 το Eupen-Malmedy) και Ιρλανδία (1919 ο Ιρλανδικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας και 1922 ο νόμος περί Συντάγματος του Ιρλανδικού Ελεύθερου Κράτους).
- Ουκρανία (1917 η Ουκρανική Λαϊκή Δημοκρατία, 1918 το ουκρανικό κράτος, το Δεύτερο Χετμανάτο, και 1919 η Ουκρανική Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία) και Λευκορωσία (1918 η Λαϊκή Δημοκρατία της Λευκορωσίας).
- Γεωργία (1918 η Λαϊκή Δημοκρατία της Γεωργίας) και Οσσετία (1922 η αυτόνομη περιφέρεια της Νότιας Οσσετίας).
- Λετονία (1918 το Κυβερνείο Κουρλάνδης) και Λιθουανία (1918 το Βασίλειο της Λιθουανίας).
- Τσεχοσλοβακία (1918 η Πρώτη Τσεχοσλοβακική Δημοκρατία).
- Ρουμανία (1918 το Βασίλειο της Ρουμανίας/η Ευρύτερη Ρουμανία και 1920 η Συνθήκη του Τριανόν).
- Ουγγαρία (1918 η Πρώτη Ουγγρική Δημοκρατία, 1919 η Ουγγρική

Δημοκρατία και 1920 η Συνθήκη του Τριανόν) και Αυστρία (1918 η Δημοκρατία της Γερμανο-Αυστρίας).

- Αλβανία (1912-1914 η ανεξάρτητη Αλβανία και 1914-1925 το Πριγκιπάτο της Αλβανίας).
- Μαυροβούνιο (1918 το Βασίλειο του Μαυροβουνίου) και Γιουγκοσλαβία (1918 το κράτος των Σλοβένων, Κροατών και Σέρβων).
- Αζερμπαϊτζάν (1918 η Λαϊκή Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν) και Αρμενία (1918 η Πρώτη Δημοκρατία της Αρμενίας).
- Υεμένη (1918 το Βασίλειο της Υεμένης) και Σαουδική Αραβία (1916-1925 το Βασίλειο του Χετζάζ, 1921-1926 το Σουλτανάτο του Νετζντ και 1926-1932 η ένωση του Βασιλείου του Χετζάζ και του Σουλτανάτου του Νετζντ στο Βασίλειο της Σαουδικής Αραβίας).

Το ζήτημα είναι πως οι προηγούμενες περιοχές/περιπτώσεις επέστρεψαν με την ολοκλήρωση του Ψυχρού Πολέμου –αρχικά κατά τη διάρκεια της μονοπολικής στιγμής κυριαρχίας των ΗΠΑ–, είτε μέσω επανιδρύσεων, αυτονομίσεων και διχοτομήσεων, είτε μέσω αμφισβήτησης και κλεισίματος συνόρων, είτε μέσω αποσταθεροποιήσεων, εξεγέρσεων και πολέμων, είτε μέσω αξιώσεων και διεκδικήσεων. Και όσες από τις προηγούμενες περιπτώσεις δεν έχουν επιστρέψει ακόμη, μαζί με ορισμένες άλλες που έχουμε παραλείψει για αυτονόητους λόγους, είναι εξαιρετικά πιθανό να επιστρέψουν στο προσεχές μέλλον. Το ιστορικό αυτό συνεχές μπορεί να ολοκληρωθεί με την Αίγυπτο (1914-1922 το Σουλτανάτο της Αιγύπτου) και την ιδιόμορφη περίπτωση του Κουβέιτ (σημαντικότερα έτη το 1899 με τη μετατροπή του Σείχτατου του Κουβέιτ σε βρετανικό προτεκτοράτο με τη Συμφωνία Αγγλίας – Κουβέιτ και τα 1919-1920 με τον πόλεμο Κουβέιτ – Νατζίντ)· ο πόλεμος για την απελευθέρωση του συγκεκριμένου κράτους από το Ιράκ του Σαντάμ Χουσεΐν το 1990 μας εισήγαγε σε αυτήν τη νέα ιστορική περίοδο, μέσω της διακήρυξης μιας νέας παγκόσμιας τάξης από τον Τζορτζ Μπους τον πρεσβύτερο.

Αυτός είναι ο ευρύτερος κόσμος του Μεγάλου Πολέμου,⁹ της Συνδιάσχεψης των Παρισίων, των Βερσαλλιών, των συνθηκών και

9. Πέρα από πολέμους που προφανώς εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο του Μεγάλου Πολέμου στην περιοχή μας, όπως οι Βαλκανικοί (1912-1913), παρά τη μη συμπερίληψή τους στη συνήθη ιστοριογραφία του Α΄ ΠΠ (1914-1918).

των κρυφών και φανερών συμφωνιών τους – η «τάξη» του, αν και οι νικητρίες δυνάμεις αυτής της περιόδου αποδείχτηκαν ανίκανες να οικοδομήσουν και να επιβάλουν διεθνή τάξη. Αυτός είναι ο κόσμος μας σήμερα, παραμένοντας μάλιστα στη γεωγραφική γειτονιά μας (Μεσόγειος, Περσικός, Εύξεινος, Βαλτική και Βόρεια Θάλασσα), δίχως να σταθμίζουμε άλλα σημεία του πλανήτη που επίσης επέστρεψαν και σχετίζονται με την ίδια περίοδο και τις ίδιες δυνάμεις (π.χ. Τσαντ, Αφγανιστάν, Καμερούν κ.ά.). Στο πλαίσιο αυτού του κόσμου γεννήθηκε η Γερμανία του Χίτλερ. Η μοίρα της αυτοκρατορικής Γερμανίας της εθνικοσοσιαλιστικής περιόδου στον Β΄ ΠΠ, δηλαδή η ήττα της, κρίνεται σε αποφάσεις, επιλογές και στάσεις της σοβιετικής Ρωσίας/Σοβιετικής Ένωσης και της αυτοκρατορικής Ιαπωνίας: ενεργητικά/θετικά στην πρώτη περίπτωση, παθητικά/αρνητικά στη δεύτερη.

Η άνοδος της αμερικανικής ισχύος, η ανησυχία και ο φόβος που προκάλεσε στις ευρωπαϊκές αποικιακές δυνάμεις είναι που στενεύουν τα περιθώρια και εξωθούν στην ώριμη εποχή του ιμπεριαλισμού (*New Imperialism*) – όχι κάποια «στάδια» ενός συστήματος. Είναι η ισχύς και η επιρροή, το δυναμικό και το εκτόπισμα ενός ανερχόμενου κράτους-γίγαντα ηπειρωτικών διαστάσεων, με ανεμπόδιστη πρόσβαση στους δύο μεγάλους ωκεανούς, απροσμέτρητους πόρους, δημογραφικό σφρίγος και ταχύτατους ρυθμούς εμπορικής επέκτασης, εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης.

Φαινομενικά, η προηγούμενη θέση δεν σχετίζεται με τους δύο παγκόσμιους πολέμους, διευρύνει όμως το πλαίσιο προκειμένου να ενταχτούν οι τελευταίοι σε ένα ιστορικό συνεχές, που ξεκινά από την πρώιμη εποχή του ιμπεριαλισμού (*New Imperialism*) και φτάνει μέχρι και το τέλος της εποχής του Ψυχρού Πολέμου (*Cold War*), δηλαδή από τις αρχές προς τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι και τα τέλη του 20ού. Κορυφώσεις αυτής της περιόδου αποτελούν οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι (*world wars*), δηλαδή τα έτη 1914-1918 και 1939-1945. Το πρώτο της χρονικό άκρο, του 19ου αιώνα, περιλαμβάνει περιοχές όπως η Περσία και το Αφγανιστάν, η Σιβηρία και το Τουρκεστάν, η Ινδοκίνα και οι Φιλιππίνες, το Χονγκ Κονγκ και η Ταϊβάν¹⁰ καθώς και τις ανισοβαρείς συνθήκες της Κίνας, φτάνοντας μέχρι τον συνασπισμό της Οκταεθνούς Συμμαχίας (*Eight-Nation Alliance*): όλες οι

10. Μεταψυχροπολεμικά, στις μέρες μας, όλες αυτές οι περιοχές επέστρεψαν ή επιστρέφουν, μία προς μία.

δυνάμεις του συγκεκριμένου συνασπισμού, ουδεμιιάς εξαιρουμένης, θα συγκρουστούν μεταξύ τους στον Μεγάλο Πόλεμο.

Ο Ανατολικός ή Κριμαϊκός και ο Μεγάλος Πόλεμος έχουν μεταξύ τους εσωτερική λογική και ιστορική συνάφεια. Από τη σκοπιά Βρετανών, Γάλλων και Ρώσων, ο Ανατολικός ή Κριμαϊκός μπορεί να ιδωθεί ως ο πρώτος παγκόσμιος ευρωπαϊκός πόλεμος (1853-1856)¹¹ στην εγγύς περιφέρεια του συστήματος, ο Μεγάλος Πόλεμος ως ο κεντρικός-δεύτερος πανευρωπαϊκός παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918) στον πυρήνα του και ο πόλεμος που τον ακολούθησε (1939-1945) ως ο τρίτος παγκόσμιος, ο οποίος είχε ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση της Ευρώπης στο διεθνές σύστημα, με την κατάκτηση του ευρωπαϊκού πυρήνα από μια εξωπεριφερειακή δύναμη και τη συνεπακόλουθη διχοτόμηση, πλην εξαιρέσεων, της ευρωπαϊκής ηπείρου. Και στους τρεις πολέμους έχουμε εναλλάξ «Τουρκία» και «Γερμανία» να εισέρχονται και να εξέρχονται από το σύστημα. Στον πρώτο έχουμε τους Οθωμανούς (με τους Γάλλους και τους Βρετανούς), στον δεύτερο τους Γερμανούς και τους Αυστριακούς με τους Οθωμανούς και στον τελευταίο τα γερμανικά κράτη (με την Ιταλία και κράτη της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης), ενώ η συνεχώς επαναλαμβανόμενη και υπό διακύβευση γεωγραφία και των τριών πολέμων κινείται στο εσωτερικό και περιφερειακά των τριγώνων Βαλτική – Εύξεινος – Μεσόγειος και Μεσόγειος – Περσικός – Εύξεινος. Η επανάληψη δεν είναι άνευ λόγου και νοήματος, τουναντίον φανερώνει την ιστορική πραγματικότητα πως η συγκεκριμένη περιοχή δεν αποτελεί απλώς μια «περιφέρεια»· αναδεικνύει τη ζωτική, αν όχι υπαρξιακή, εξάρτηση του ευρωπαϊκού κέντρου και πυρήνα από τους συγκεκριμένους ιστορικούς χώρους. Άλλωστε, αυτή είναι η ιστορική ουσία των Σταυροφοριών (συμπεριλαμβανομένων των βόρειων) και η πολιτική ουσία της αοριστίας χρήσης και νοηματοδότησης του όρου «ισλάμ»: η Δυτική Ευρώπη, για όσο θα υπάρχει ο κόσμος όπως τον ξέρουμε, πάντα θα εξαρτάται για την επιβίωσή της από τη Μεσόγειο¹² (και δευτερευόντως από τον έλεγχο της Βαλτικής).

Αν διευρυνθεί ακόμη περισσότερο το πλαίσιο, παρατηρείται μια συνεχής μετατόπιση των πολέμων μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών

11. Βλ. Κακλαμάνης Γ., *Το «Ανατολικόν Ζήτημα» σήμερα*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 1998.

12. Κακλαμάνης Γ., *Το «Ανατολικόν Ζήτημα» σήμερα*, σελ. 78.

δυνάμεων, με κατεύθυνση από την περιφέρεια προς το κέντρο και τον πυρήνα του συστήματος. Υπό μια τέτοια οπτική μπορούμε να ισχυριστούμε πως ο πρώτος πραγματικά παγκόσμιος ευρωπαϊκός πόλεμος διεξήχθη στην απώτατη περιφέρεια και ήταν ο Επταετής, στον οποίο δεν συμμετείχε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως δεν συμμετείχε στον Β΄ ΠΠ η Τουρκία. Έτσι, με απαρχή τον Επταετή Πόλεμο, ο οποίος έπεται μεταβολών στις ισορροπίες ισχύος και συμμαχιών στην εγγύς περιφέρεια του πυρήνα του ευρωπαϊκού συστήματος, έχουμε μια ιστορική κίνηση: μετά την ήττα της Γαλλίας στην απώτατη περιφέρεια –η οποία θέτει τα θεμέλια της Γαλλικής Επανάστασης και της αγγλόφωνης ηγεμονίας– ακολουθεί η αρχικά επιτυχημένη προσπάθεια του Ναπολέοντα για κατάκτηση του ευρωπαϊκού πυρήνα, η οποία τελικά τερματίζεται από τις εγγύς περιφερειακές ως προς τον πυρήνα μεγάλες και μικρότερες δυνάμεις. Συνεχίζει με τον Κριμαϊκό στην εγγύς ευρωπαϊκή περιφέρεια, κορυφώνεται με τον Μεγάλο Πόλεμο στη μάχη για τον πυρήνα του συστήματος, με πρωτεργάτες τα γερμανικά κράτη υπό την αυτοκρατορική Γερμανία, η οποία είχε καθυστερημένη και περιορισμένη πρόσβαση στα εδάφη της αποικιακής περιφέρειας, και ολοκληρώνεται με τον Β΄ ΠΠ, οπότε και η Γερμανία υπό τον Χίτλερ κατακτά διασφαλίζοντας το κέντρο και τον ευρωπαϊκό πυρήνα, εμπλεκόμενη όμως στη μεγαλύτερη στρατιωτική σύγκρουση της ανθρώπινης ιστορίας, η οποία σε σημεία της είχε έντονα στοιχεία πολέμου φθοράς με την αχανή, περιφερειακή ως προς το ευρωπαϊκό κέντρο, ηπειρωτική μεγάλη δύναμη-ογκόλιθο. Το τελικό αποτέλεσμα ύστερα από εισβολή και τη μεγαλύτερη απόβαση στην ανθρώπινη ιστορία ήταν η δύναμη που είχε ιδρυθεί στην απώτατη περιφέρεια της Βόρειας Αμερικής να κατακτά τον πυρήνα του ευρωπαϊκού συστήματος και η ευρωπαϊκή ήπειρος να διχοτομείται μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ.

Από τα προηγούμενα μπορούν να αντληθούν απειράριθμες γόνιμες θέσεις, δύο από τις σημαντικότερες είναι οι εξής: πρώτον, είναι ασύλληπτα δύσκολο ένα παγκόσμιο σύστημα να κατακτηθεί από δύναμη εγγύς του πυρήνα του, αλλά ακόμη και στη σπάνια περίπτωση που κατακτηθεί, να διασφαλιστεί και να διατηρηθεί – εξ ου και ιστορικά η νέα δύναμη, που αντικαθιστά την παλιά ηγεμονική κατακτώντας τον πυρήνα του συστήματος, προέρχεται σχεδόν πάντα από την περιφέρειά του· δεύτερον, οι περιφερειακές ως προς το κέντρο γιγάντιες, μεγάλες και μεσαίες δυνάμεις έχουν μεγαλύτερη

ελευθερία κινήσεων από ό,τι έχουν οι δυνάμεις που βρίσκονται εγγύτερα στον πυρήνα του συστήματος: αυτός είναι και ο λόγος που οι διηπειρωτικές αποικιακές υπερπόντιες ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες δημιουργήθηκαν από περιφερειακές δυνάμεις.

Οι ευρωπαϊκές κοινότητες (ΕΟΚ, ΕΚΑΧ, ΕΥΡΑΤΟΜ) και η μετέπειτα ιδρυθείσα Ευρωπαϊκή Ένωση μπορούν να ιδωθούν ως άτυπες συνθήκες ειρήνης του πυρήνα του ευρωπαϊκού συστήματος, αλλά όχι της ηπείρου στο σύνολό της, όπως αποδεικνύεται συνεχώς άλλωστε μεταψυχροπολεμικά (βλ. πρώην Γιουγκοσλαβία, Ουκρανία).

Αν, λοιπόν, θεωρήσουμε ότι, πρώτον, η κατάκτηση του πυρήνα του ευρωπαϊκού συστήματος ήταν αυτή που μετέβαλε τις ΗΠΑ από ένα πανίσχυρο κράτος-γίγαντας ηπειρωτικών διαστάσεων της περιφέρειας σε παγκόσμιο ιστορικό υποκείμενο και μετέπειτα σε πλανητική αυτοκρατορική υπερδύναμη –οδηγώντας τη στην ύβρη να αξιώσει και να επιχειρήσει να πραγματοποιήσει στην πράξη το ανήκουστο, να αποτελέσει τον αποκλειστικό και μοναδικό ηγεμόνα στο σύνολο του πλανήτη· δεύτερον, ότι οι ΗΠΑ υπήρξαν στρατηγική ηγέτιδα δύναμη σε τρεις καθοριστικές στιγμές του 20ού αιώνα στην ευρωπαϊκή ήπειρο (μετά τον Α΄ ΠΠ, μετά τον Β΄ ΠΠ και μετά τον Ψυχρό Πόλεμο)· και σταθμίζοντας, τρίτον, ότι σήμερα, έναν αιώνα μετά τον Μεγάλο Πόλεμο, δεν διαδραματίζουν πλέον αυτόν τον ρόλο, τότε ο πυρήνας της αμερικανικής αυτοκρατορίας (όχι των ΗΠΑ, της υπερατλαντικής αυτοκρατορίας που ονομάζεται «Δύση») δεν είναι η Βόρεια Αμερική, αλλά ο πυρήνας του ευρωπαϊκού συστήματος.

Υπό μια τέτοια ερμηνεία των ιστορικών πραγμάτων, η σταδιακή απώλεια ελέγχου επί του ευρωπαϊκού πυρήνα είναι ο κύριος λόγος που η αυτοκρατορία καταρρέει, συμπαρασύροντας και το κέντρο, δηλαδή τις ίδιες τις ΗΠΑ.¹³ Ακόμη ένας λόγος είναι η αποδυνάμωση της θέσης των ΗΠΑ στη λεγόμενη Μέση Ανατολή. Ένας τελευταίος λόγος είναι πως το κέντρο βάρους του διεθνούς συστήματος δεν

13. Η πλουσιότερη και σημαντικότερη επαρχία της παμμεσογειακής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ο πυρήνας της, ήταν η Αίγυπτος με την Αλεξάνδρεια – το κέντρο της όμως ήταν η Ρώμη και η Ιταλική Χερσόνησος. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και ο Βόρειος Ατλαντικός είναι για τις ΗΠΑ και την Ουάσινγκτον ό,τι ήταν η Αίγυπτος και η *Mare Nostrum* για την Ιταλία και τη Ρώμη: το λειτουργικό ισοδύναμο. Όπως ήταν αδιανόητο για τους Ιταλούς Λατίνους να χάσουν την Αίγυπτο, δηλαδή την πλουσιότερη επαρχία και τον πυρήνα της αυτοκρατορίας τους –η κατάκτηση της οποίας έθεσε τα θεμέλια της περίφημης *Pax Romana*–, έτσι κάτι ανάλογο είναι αδιανόητο για τους εκφραστές, τους διαμορφωτές και τους διαχειριστές της διατλαντικής αμερικανικής αυτοκρατορίας.

βρίσκεται μεταξύ Κίνας και ΗΠΑ στον Ειρηνικό (στον οποίο δεν κατοικούν άνθρωποι αλλά φάρια...), αλλά μεταξύ Ευρώπης και Ασίας.

Κατά τη διάρκεια των παγκόσμιων πολέμων, η τσαρική και μετέπειτα σοβιετική Ρωσία υπήρξε το κράτος που πολέμησε τους επαναστατημένους Γάλλους στη βόρεια ευρωπαϊκή πεδιάδα και τους Πέρσες στον Καύκασο και ανταγωνίστηκε τους Βρετανούς στην Κεντρική Ασία και τους Ιάπωνες στο βορειοανατολικό άκρο της –κατά την πρώιμη, ώριμη και όψιμη εποχή του ιμπεριαλισμού– καθώς και τα πανγερμανικά κράτη, δηλαδή τους Αυστριακούς και τους Γερμανούς, στην Ανατολική Ευρώπη και τους Οθωμανούς στον Καύκασο. Υπήρξε η μόνη δύναμη που μπόρεσε να σταθεί απέναντι στον ανερχόμενο γίγαντα των δύο ωκεανών με την παναγγλοσαξωνική και ευρωατλαντική αυτοκρατορία του (κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου), κατάφερε από μια μεγάλη δύναμη-ογκόλιθος στην περιφέρεια του ευρωπαϊκού συστήματος να βρεθεί στο κέντρο του παγκόσμιου συστήματος και να καταστεί παγκόσμιο ιστορικό υποκείμενο – τα προηγούμενα δίχως να καταφέρει πανσλαβική ενοποίηση και δίχως να κατακτήσει τον πυρήνα του ευρωπαϊκού συστήματος. Η πορεία αυτή ξεκινάει από την πρώιμη εποχή του ιμπεριαλισμού και ολοκληρώνεται με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Αν δεχτούμε πως διαμορφώνεται σταδιακά ένα υποσύστημα και ορισμένες αγγλοσαξωνικά κεντρισμένες¹⁴ περιφερειακές τάξεις που το συνοδεύουν, οι οποίες επεκτείνονται στην περιφέρεια του κυρίως συστήματος, ενσωματώνουν και ελέγχουν ιστορικά πρωτογενείς περιοχές,¹⁵ στρατηγικούς κόμβους και γεωπολιτικά κέντρα (Νείλος – Κέρας της Αφρικής – Κόλποι του Άντεν και του Ομάν – ινδική υποήπειρος – Κόλπος της Βεγγάλης – Θάλασσα Ανταμάν – Πορθμός της Μαλάκκα), κατακτούν στη συνέχεια τον ευρωπαϊκό πυρήνα του συστήματος, εμβαθύνουν, μετασχηματίζονται και εξακτινώνονται, διαμορφώνοντας πλανητικό κέντρο, αν δεχτούμε πως υπάρχει εντέλει ένα τέτοιο κοσμοσύστημα με ορισμένες τάξεις που υπερέχουν περίπου κατά τους τελευταίους δυόμισι αιώνες, τότε μπορούμε να οδηγηθούμε στα ακόλουθα τρία συμπεράσματα.

Πρώτον, οι πόλεμοι με αιχμή την επαναστατική Γαλλία υπό τον

14. Αρχικά βρετανικές, κατόπιν ανταγωνιστικά και ύστερα συνεργατικά αμερικανο-βρετανικές και, τέλος, αμερικανικές.

15. Βλ. το υποκεφάλαιο «Κράτος, ιστορικά πρωτογενείς περιοχές και το κέντρο της Παγκόσμιας Ηπείρου» στο τρίτο μέρος αυτού του βιβλίου.

Ναπολέοντα, οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι με κύριο πρωταγωνιστή την αυτοκρατορική Γερμανία και ο Ψυχρός Πόλεμος με πρωτεργάτρια τη σοβιετική Ρωσία αποτέλεσαν προσπάθειες αμφισβήτησης της σχεδόν ηγεμονικής υπεροχής του αγγλόφωνου κοσμοσυστήματος, τουλάχιστον στο πλαίσιο που εξετάζουμε εδώ.

Δεύτερον, αυτή η πρωτοκαθεδρία και υπεροχή οφείλεται κυρίως σε αποφάσεις, επιλογές και «σφάλματα» της Ρωσσίας –ταρικής και σοβιετικής– και όχι αποκλειστικά στην ισχύ και στις επιλογές των αγγλόφωνων κρατών, καθώς τα τελευταία, όσο ισχυρά και αν είναι, δεν μπορούν να αποτελέσουν παγκόσμια ιστορικά υποκείμενα στους δικούς τους γεωγραφικούς χώρους, παρά μόνον διαιρώντας, ελέγχοντας, ενσωματώνοντας λειτουργικά ή υποτάσσοντας ιστορικούς χώρους στρατηγικών κέντρων και κόμβων και κράτη που βρίσκονται σε ιστορικά πρωτογενείς περιοχές.

Τρίτον, το συγκεκριμένο κοσμοσύστημα και οι τάξεις που το συνοδεύουν έχουν δύο επιλογές: είτε να μετασχηματιστούν προκειμένου να διατηρήσουν την κεντρικότητα και την παγκοσμιότητά τους, έχοντας όμως απωλέσει τα προνομιακά χαρακτηριστικά για την αγγλοσαξωνική σφαίρα, είτε να διατηρήσουν τον εναπομείναντα προνομιακό αγγλοσαξωνικό τους χαρακτήρα και από παγκόσμιες και κεντρικές να καταστούν περιφερειακές τάξεις –αυτά θα είναι τα δύο κύρια στρατόπεδα στο εσωτερικό των αγγλόφωνων κρατών από εδώ και στο εξής–, επιστρέφοντας στην ιστορικά φυσική τους θέση.¹⁶ Δηλαδή είτε να επανέλθει το κέντρο του παγκόσμιου συστήματος στο φυσικό του – υπό την έννοια της διαχρονίας και της μακράς διάρκειας– γεωιστορικό εκκρεμές και στους ιστορικούς του πυρήνες¹⁷ είτε το κοσμοσύστημα να πολυδιασπαστεί σε πολλαπλές περιφερειακές τάξεις.

Παραπάνω αναφερθήκαμε, μεταξύ άλλων, στα ζωτικά μέτωπα του Μεγάλου Πολέμου, του εκ των υστέρων ονομαζόμενου Α΄ ΠΠ. Προτού προχωρήσουμε σε μια εκτενή αναφορά στα γεγονότα της

16. Την οποία κατάφεραν να υπερβούν οι Άγγλοι που, σε αντίθεση με τις ΗΠΑ, πέτυχαν όλα τα δύσκολα και πρωτοπόρα υπό δυσμενείς συνθήκες και με αρχικά περιορισμένους πόρους.

17. Η Δυτική-ατλαντική Ευρώπη χρειάστηκε να αναλώσει αιώνες εξερευνώντας τον Ατλαντικό και στρατεύοντας τρομακτικές θελήσεις, προκειμένου από ένα αδιάφορο, απομονωμένο και απόμακρο βορειοδυτικό ακρωτήριο-άκρο στην απώτατη περιφέρεια της παγκόσμιας ηπείρου, παρεισφρόντας –και ελέγχοντας– στους ιστορικούς και πρωτογενείς πυρήνες της Αφροευρασίας, να καταφέρει να βρεθεί στο κέντρο του παγκόσμιου συστήματος, να οικοδομήσει τον δικό της πυρήνα και να διαμορφώσει μια δική της ευρωκεντρική πλανητική τάξη.

Ουκρανίας, αξίζει να θέσουμε ακόμη ένα πιο δυσοίωνα ερώτημα: αν αυτά τα μέτωπα επιστρέφουν ή/και αναζωπυρώνονται, με ό,τι συνεπάγεται ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Η κεντρική γεωγραφία του Μεγάλου Πολέμου του 20ού αιώνα, όπως επισημάναμε, δεν είναι αυτή που ιστοριογραφικά υπερτονίζεται ή η επικέντρωση στην ιστοριογραφικά υπερτονισμένη γεωγραφία του παραπλανά ως προς τα νοήματα και τα επίδικα του πολέμου, τα οποία έναν αιώνα μετά, εν πολλοίς, παραμένουν ανεπίλυτα. Εξ ου και τα ζωτικά του μέτωπα επιστρέφουν.